

**РОЗВИТОК КРЕАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Юлія Піщениук, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»

*Науковий керівник: О.П. Демченко, кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)*

**DEVELOPMENT OF CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF
ELEMENTARY SCHOOL IN EXTRA-CURRICULUM WORK OF INSTITUTION
OF HIGHER EDUCATION**

Juliia Pishcheniuk, master's student

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. Розкрито показники креативності, компоненти креативної особистості. Розглянуто особливості набуття креативної компетентності майбутніми вчителями початкової школи в позааудиторній роботі закладу вищої освіти. Встановлено, що для розвитку креативної компетентності важливим є поєднання різних форм позааудиторної роботи, що активізує суспільно педагогічну позицію кожного студента, формує установку на творче оволодіння обраною професією.

Ключові слова: креативність, креативна компетентність, структура креативної компетентності, позааудиторна робота.

Abstract. The indicators of creativity, components of a creative personality are revealed. Features of acquisition of creative competence by future teachers of elementary school in extra-curricular work of institution of higher education are considered. It is established that for the development of creative competence is an important combination of various forms of non-pedagogical, which activates the socio-pedagogical position of each student, forms the setting for the creative mastery of the chosen profession.

Key words: creative, creative components, structure of creative competence, extra-curricular work.

Реформування української школи змінює соціальне замовлення вищій освіті, яке передбачає виховання потенційного вчителя-творця, новатора та дослідника, здатного до креативного саморозвитку. Молоді педагоги, випускники ЗВО, мають бути підготовленими до розв'язання складних професійних завдань, які вимагають швидких і нестандартних рішень, пов'язаних з вихованням молодших школярів. З огляду на це, нагальною стає необхідність розвитку в майбутніх учителів початкової школи креативної компетентності, що є необхідною умовою їхньої успішної професійної діяльності в реаліях сучасної освітньої практики.

Зауважимо, що в основу сучасного розуміння педагогічної креативності у контексті професійної підготовки майбутніх фахівців психолого-педагогічного профілю покладені науково-теоретичні ідеї О. Антонової, Н. Березанської, Ю. Зіньковського, В. Кан-Каліка, Н. Кічук, М. Лещенко, Т. Любарта, В. Нуркова, С. Сисоевої, Р. Стернберга, Л. Хомича тощо. Проблема креативності у свій час розглядали Л. Виготський, А. Петровський, І. Розет, А. Дудецький, М. Беркінблїт, В. Роменець, Л. Шрагіна, Л. Коршунова, Т. Рїбо та ін. Теоретичну основу креативності прослідковуємо у працях багатьох іноземних авторів (Г.Ю. Айзенк, Ф. Баррон, Д. Векслер, М. Бертхаймер, Дж. Гїлфорд, Х. Грубер, Р. Крачфілд, А. Маслоу, С. Меднік, Р. Стенберг, Е. Торренс, М. Уоллах, Дж. Хеслруд, Е. Шехтель та ін.).

Для розробки проблеми набуття майбутніми вчителями початкових класів креативної компетентності важливими є наступні теоретичні положення про: генетико-моделюючий метод вивчення цілісної особистості, що саморозвивається (С. Максименко); теоретична модель творчої особистості (В. Моляко); дослідження творчості вчителя у багатовимірній

концепції особистості (В. Моргун); етапи розвитку творчості (В.Клименко); використання теоретичної моделі та завдань підготовки творчого вчителя (С. Сисоєва) тощо.

Особливості розвитку творчого потенціалу майбутнього вчителя досліджували В.Андрєєв, Д.Богоявленська, В.Вербицький, Н.Гузій, В.Каплінський, В.Козленко, Н.Кузьміна, М.Лазарєв, А.Маркова, Н.Мартинович, Н.Пилипенко, Я.Пономарьов, М.Поташник, Л.Римар, С.Хмельковська, та ін., у тому числі й творчих здібностей майбутніх учителів початкової школи (О.Антонова, О.Голюк, О.Демченко, Г.Тригубець, В.Ушмарова, І.Шахіна та ін.).

Проте узагальнення педагогічної, психологічної та методичної літератури показує, що технологія набуття майбутніми вчителями креативної компетентності в педагогіці вищої школи розроблена недостатньо, а також частково реалізована в освітньому процесі ЗВО. В зв'язку з цим, актуальною є думка О. Голюк, що «проблема творчості майбутнього педагога дійшла до того поворотного пункту свого розвитку, коли повинно йтися про створення спеціальної програми навчання творчості та самостійності, спеціальних методик, за допомогою яких можна було б прищепити студентам навички творчої праці, смак до творчості, винахідництва і раціоналізації» [6, с. 39]. За переконанням Н. Лазаренко і В.Каплінського [11], «процес формування компетентності не буде завершеним, якщо педагог не вийде на належний рівень професійної майстерності». Акцент на розвитку творчих здібностей і дивергентного мислення майбутніх педагогів у контексті їхньої підготовки до роботи з обдарованими дітьми роблять О.Демченко та І. Кепуле [9, с. 29]. За переконанням учених, сучасному вихователю та вчителю необхідно володіти здатністю нестандартно і швидко вирішувати педагогічні ситуації, схильності до педагогічної імпровізації, акторських здібностей та ін.

У науковому дискурсі використовуються поряд терміни «творчість» і «креативність», щодо пояснення яких і визначення співвідношення між ними точиться дискусія. Ми дотримуємося позиції, що такі феномени є близькими, проте різними психологічними феноменами. Так, термін «креативність» у педагогіці та психології набув поширення у 60-ті роки ХХ століття. За одного з підходів такий феномен вважається готовністю до творчої активності, є продуктом взаємодії індивідуальних якостей носія потенційної креативності зі змістом, обставинами та умовами вибраної соціально значущої діяльності [1, с. 77]. В.Андрієвська розглядає креативність як цілісну, інтегративну властивість особистості, пов'язану з мотивацією, емоціями, компетентністю, гнучкістю творчого (дивергентного) мислення, що виявляється як несподіваний продуктивний акт, вчинений виконавцем спонтанно в певній обстановці соціальної взаємодії [1, с. 89]. Як бачимо, креативність є потенціалом особистості, який реалізується в процесі творчої діяльності.

Як складний психологічний феномен, креативність має прояви / індикатори, за якими можна її ідентифікувати в структурі особистості. Так, за переконанням Т. Баришевої, показниками креативності є:

- *швидкість*, яка виявляється в генеруванні великого числа реакцій чи рішень у проблемній ситуації;

- *гнучкість*, що визначається шляхом вимірювання продуктивності дивергентного мислення (креативності), який проявляється в здатності або схильності до перемикання з одного типу реакцій або рішень у проблемній ситуації;

- *оригінальність*, що виявляється в генеруванні несподіваних або статистично рідкісних реакцій і рішень у проблемній ситуації;

- *сприйнятливність*, яка означає чутливість до незвичайних деталей, суперечностей і невизначеності;

- *метафоричність*, що виявляється в готовності працювати в абсолютно незвичайному контексті, схильності до символічного, асоціативного мислення, вмінні побачити в простому складне, а в складному – просте;

- *задоволеність* як підсумковим прояву креативності [3, с. 89].

Варто відзначити, що як складне психологічне явище, креативність має компоненти,

які її утворюють в єдності та взаємопроникненні. В працях дослідників представлена структура креативної особистості, яка включає наступні компоненти:

- *емоційний* – різноманітність емоцій, здатність розпізнавати і виражати емоції, здатність регулювати власні емоції;

- *інтелектуальний* – дивергентне мислення (гнучкість, швидкість, оригінальність), стійкі пізнавальні інтереси, відмова від стереотипних способів мислення, здатність усвідомлювати;

- *поведінковий* – набір широких поведінкових реакцій і умінь, широко варіативні стратегії рольової взаємодії, творче застосування поведінкових стратегій, творча переробка наявних поведінкових стереотипів і придбання нових, спонтанність прояву творчої діяльності;

- *самосвідомість* – усвідомлення себе як творчої особистості, здатної перетворити себе і навколишній світ;

- *мотиваційно-смысловий* – усвідомлення своїх мотивів і потреб, провідні мотиви – домагання на визнання, пізнавальні, змагальні [13, с. 77].

Процес розгортання креативного потенціалу особистості є складним і тривалим, який, на думку А. Морозова, передбачає врахування і розвиток:

- інтелектуальних особливостей творчої діяльності, що дає можливість створювати щось нове, неординарне, раніше не відоме, а також попередній вибір знань та вмінь, необхідних для того, щоб це нове створити;

- особистісних якостей, які дають змогу продуктивно діяти в ситуації невизначеності та творчого вибору;

- творчих здібностей, які передбачають відмову від шаблонності та стереотипності в судженнях та діях і є основою творчої діяльності [17, с. 83].

Варто відзначити, що в останні роки в науковий обіг введено конструкт «креативна компетентність», до пояснення якого зустрічаємо різні підходи. Зокрема, креативна компетентність тлумачиться Н. Вишняковою як «складне особистісне утворення, яке включає інтелектуальні, емоційні, моральні та інші набуті знання, вміння й навички, що дає змогу на принципово новому, інтегративному рівні переносити набуті компетентності з однієї сфери життєдіяльності в іншу, з метою досягнення принципово нового результату діяльності або виконання діяльності на принципово новому якісному рівні» [4, с. 83]. Креативна компетентність є однією з ключових категорій, які визначають професійну компетентність і відповідають найбільш широкому спектру його специфіки. Отже, така компетентність є універсальною за своїм характером і ступенем застосування, а також метапрофесійною, оскільки вона є затребуваною майже всіма професіями. При цьому для майбутнього фахівця будь-якої галузі знань креативна компетентність повинна бути сформована як стійка властивість особистості, виражена в узгодженні знань, умінь, особистісних якостей і досвіду релятивного процесу створення нового.

У контексті розробки проблеми набуття майбутніми вчителями початкових класів креативної компетентності в умовах педагогічного ЗВО, увагу привертає наукова розвідка Ж.Воронцової, в якій виокремлено компоненти такого особистісного утворення в здобувачів вищої освіти:

- *когнітивний* який забезпечує можливість здобувати нові теоретичні знання у процесі активної пошуково-пізнавальної діяльності;

- *вольовий*, передусім спрямований на вміння успішно долати зовнішні та внутрішні перешкоди для досягнення освітньої мети (незалежність; наполегливість; здатність до перетворення; відкритість новому досвіду; здатність йти на ризик);

- *емоційний*, який сприяє регулюванню та оптимізації діяльності студента на свідомому та підсвідомому рівні (помірна чутливість, експресивність, емоційна стійкість, відчуття новизни, чуйність і терпимість до протиріч);

- *мотиваційний*, як своєрідне налаштування особистості на мобілізацію до майбутньої діяльності (самореалізація, мотивація досягнення успіху, ціннісні орієнтири, внутрішня

мотивація, самовдосконалення);

- *діяльнісний*, який зумовлює об'єднання певної сукупності знань особистості з метою реалізації освітніх завдань, використовуючи вміння, навички, творчий досвід, особистісні якості, здатність знаходити неординарні рішення в нестандартних ситуаціях (гнучкість поведінки і мислення, активність, толерантність, адаптивність, оригінальність, нетривіальність, незвичайність висловлюваних ідей);

- *рефлексивний*, який дає змогу об'єктивно оцінювати себе та свою діяльність, самоконтролювати, критично оцінювати досягнуте (самоповага, інтуїція, самосвідомість, внутрішній локус контролю, прогнозування результатів своєї діяльності) [5, с. 30].

Актуальності набуває розробка шляхів і методів набуття майбутніми педагогами креативної компетентності в умовах освітнього процесу ЗВО. Необхідно шукати і впроваджувати нові, нестандартні способи активізації творчого потенціалу студентів, що дасть змогу забезпечувати стимулювання засвоєння навчальної інформації та її відтворення, використання в нестандартних умовах нової української школи. Погоджуємося з думкою [11, с. 99], що креативний підхід до організації освітнього процесу у вищій школі переорієнтовує його з предметно-змістового аспекту на креативну особистість майбутнього фахівця, що проявляється у формуванні навчальної мети у вигляді розумових завдань, ціннісно-сміислової інтерпретації навчальної діяльності, нестандартних способах і діях щодо задоволення потреб у новизні та творчості, створенні авторських програм, проектів, конкурсних творчих робіт тощо.

За нашим переконанням, креативна спрямованість освітнього процесу сучасного ЗВО інтенсифікує орієнтованість у системі професійних і моральних цінностей майбутніх вчителів на розвиток самостійності, активності та ініціативи. Водночас стратегією креативного підходу до організації освітнього процесу у вищій школі передбачено: усвідомлення студентами власних особистісних і професійних можливостей, розвиток педагогічних здібностей до рівня креативних, задоволення потреби в новизні та нестандартних способах розв'язання професійних проблем, установка на творчість і подолання стереотипних способів і формалізму в професійних діях, прогнозування шляхів удосконалення творчого потенціалу особистості майбутнього фахівця. Безумовно, що формування креативності та розвиток творчої індивідуальності педагога сприяють підвищенню його компетентності та професіоналізму в цілому.

З одного боку, погоджуємося з позицією О. Демченко та І. Кепуле [9, с. 29], що формувати креативну компетентність як інтегративну якість майбутнього педагога обдарованих дітей необхідно, використовуючи потенціал різних педагогічних дисциплін, проводячи роботу в декількох напрямках. У свою чергу, вважаємо, що великий потенціал для становлення творчого педагога має позааудиторна робота з педагогічних дисциплін як складова освітнього процесу ЗВО, яка має свою специфіку.

На думку О. Антонової [2], основною відмінністю позааудиторної роботи від аудиторної є те, що вона реалізовується у специфічних формах, вибір і використання яких суб'єктами організації позааудиторної діяльності здійснюється на демократичних засадах. Беручи до уваги характерні ознаки позааудиторної діяльності, створення умов задля творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку майбутніх педагогів є головною метою позааудиторної роботи. Згідно з метою, основними *завданнями* позааудиторної діяльності є: формування суспільно-громадського досвіду особистості майбутнього вчителя; розвиток, стимулювання та реалізація його духовного і творчого потенціалу; створення системи пошуку та підтримки талантів; формування особистісно значущих соціокультурних цінностей; задоволення потреб майбутніх учителів у професійному самовизначенні; розвиток психофізичних ресурсів тощо. Основними *принципами*, покладеними в основу організації позааудиторної роботи, є гуманізація, єдність загальнолюдських та національних цінностей, демократизація, науковість і системність, безперервність, наступність та інтеграція, добровільність і доступність, активність та самостійність особистості [2, с. 15].

Позааудиторна робота в ЗВО має бути професійно спрямованою. Професіоналізація позааудиторної діяльності в педагогічному університеті здійснюється з урахуванням специфіки факультету, використання різних її форм, спонукання студентів до активної самодіяльності, моделювання та розв'язання педагогічних ситуацій, удосконалення педагогічних умінь та особистісних якостей майбутніх педагогів в процесі включення їх в активну педагогічну діяльність [8, с. 38]. На нашу думку, для реалізації таких положень особливу увагу у вихованні та професійному становленні майбутніх педагогів загалом і розвитку їхньої креативної компетентності зокрема варто приділяти позааудиторній роботі з педагогічних дисциплін. Це пов'язано з тим, що саме такий напрям забезпечить можливість для творчого розвитку та самореалізації майбутніх учителів початкових класів.

Загалом для набуття студентами креативної компетентності використовувати різні форми позааудиторної роботи, класифікуючи які, виокремлюють *загальні* (індивідуальні, парні, групові, колективні) та *спеціальні* форми позааудиторної роботи [10, с. 18]. У науковій літературі [10] дається характеристика різним формам позааудиторної роботи студентів.

Індивідуальною формою передбачається самостійна робота студента над своїм удосконаленням, поповненням світоглядних уявлень, виробленням поглядів, переконань та позицій. Вона є ключовою для студента, оскільки під час аналізу процесів, які відбуваються навколо, майбутній педагог здійснює самовиховну роботу, підвищуючи свій духовно-моральний, науково-дослідницький та фахово-професійний рівень. Однак умовою для забезпечення індивідуальної форми позааудиторної роботи є спрямовуюча дія куратора, авторитетного викладача або представника студентського активу. Прикладом такої форми є робота над підручником, навчальними посібниками, першоджерелами, підготовка рефератів і доповідей, виконання творчих завдань, відвідування виставок, художніх салонів, перегляд кінострічок тощо.

В основі *парної форми* позааудиторної роботи лежить взаємодія двох суб'єктів (куратор-студент, викладач-студент, студент-студент). Основною відмінністю її від індивідуальної форми є можливість спілкування, наявність зворотного зв'язку, що дає змогу кожному студенту відчувати підтримку з боку викладача чи товариша, реалізовувати власні ідеї за певним сприянням. Видами такої форми позааудиторної роботи є наставництво, консультація, бесіда, інструктаж тощо.

З метою врахування спільних інтересів студентів зазвичай має практичне застосування *груповою формою* позааудиторної роботи, яка передбачає врахування викладачем / керівником творчої групи інтересів студентів у ході її проведення. Групова форма організації виховання сприяє розвитку ініціативності, організаторських і лідерських якостей, розвитку творчих здібностей. Така форма роботи передбачає проведення ділових ігор, круглих столів, диспутів, конкурсів педагогічної майстерності, тематичних вечорів, КВК тощо.

У процесі підготовки креативних майбутніх учителів початкової школи у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, використовуються різні форми позааудиторної роботи з педагогічних дисциплін [6; 7; 8; 9; 11; 12-17; 15].

Отже, здійснений аналіз наукового дискурсу з проблеми формування креативної компетентності майбутнього вчителя дає змогу констатувати, що більша частина праць, які з'явилися останнім часом у науковому просторі, аналізують креативність у різних аспектах. Проте проблема розвитку креативної компетентності майбутніх учителів початкової школи залишається недостатньо розробленою. Вважаємо, що діяльність ЗВО має базуватися на засадах креативності, тобто, орієнтуватися насамперед на розвиток навичок і умінь, на формування у студентів певного ставлення до діяльності та їх реальної поведінки, що досягається завдяки зміні логіки та змісту дисциплін, а також трансформації методики презентації знань. Водночас інтенсифікація освіти з метою розвитку креативної компетентності може бути реалізована у процесі позааудиторної роботи.

Список використаних джерел:

1. Андрієвська В. В. Креативність / В. В. Андрієвська // Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України; відповід. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 432 с.

2. Антонова О.Є. Педагогічна креативність у структурі педагогічної обдарованості вчителя / О. Є. Антонова // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. Ін-ту інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки: У 2-х ч. – Київ-Вінниця, 2011. – Вип. 69. – Ч. 2. – С. 11–17.
3. Барышева Т. А. Психолого-педагогические основы развития креативности / Т. А. Барышева, Ю. А. Жигалов. – СПб. : СПГУТД, 2006. – 268 с.
4. Вишнякова Н. Ф. Креативная акмеология. Психология высшего образования : монография : в 2-х т. / Наталья Федоровна Вишнякова. – Т. 2. Прикладная креативная акмеология. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Мн. : ООО «Дэбор», 1999. – 300 с.
5. Воронцова Ж.В. Особливості самореалізації студентів в умовах університетського середовища / Ж.В. Воронцова // Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2010. – Вип. XXIII. – С.25-33.
6. Голюк О.А. Обґрунтування компонентів творчого потенціалу майбутнього педагога ДНЗ та школи І ступеня / О.А. Голюк // Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів : матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції, 28 жовтня 2015 р. // FOLIA COMENIANA : вісник Польськоукраїнської науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я.А. Коменського. – Умань: ФОП Жовтий, 2015. – С. 38–42.
7. Голюк О.А. Особливості підготовки майбутніх викладачів дошкільної педагогіки в контексті реформування вищої освіти України / О.А. Голюк // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: зб. мат. наук.-практ. конф.– Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – Вип.4. – С. 437-440.
8. Голюк О.А. Становлення суб'єктної позиції майбутніх вихователів ДНЗ та вчителів початкової школи в процесі фахової підготовки / О.А.Голюк // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 6-8 квітня 2016 р.) / за ред. Г.С.Тарасенко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. – Вип. 5. – С. 275-279.
9. Демченко Е.П. Формирование креативной компетентности будущих педагогов в контексте подготовки к работе с одаренными детьми / Е.П.Демченко, Ивета Кепуле //«Young Scientist» («Молодий вчений»). – 2018. – № 5.2 (57.2). – Мау/Травень. – С.28-35.
10. Зінковський Ю., Мірських Г. Креативність – фрактал сучасної парадигми вищої технічної освіти / Ю. Зінковський, Г. Мірських // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 14–20.
11. Каплінський В.В. Наукова лабораторія педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу як школа формування професійної компетентності / В.В. Каплінський, Н.І. Лазаренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – № 48. – 2016. – С. 59-64.
12. Каплінський В. В. Орієнтація вищого навчального закладу на забезпечення якості освіти / В. В. Каплінський, Н. І. Лазаренко // Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики: зб наук. робіт. – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. С.– 111-114.
13. Креативность как ключевая компетентность педагога : монография / под ред. М.М. Кашапова, Т.Г. Киселевой, Т.В. Огородовой. – Ярославль: ИПК «Индиго», 2013. – 392 с.
14. Лазаренко Н. Культура мовлення як невід'ємна складова ключових компетентностей сучасного педагога / Н. І. Лазаренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : Збірник наукових праць / [гол.ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2016. – Вип.23. – С.36-42.
15. Лазаренко Н.І. Структурні компоненти інформаційної культури викладача педагогічного вищого навчального закладу / Н.І. Лазаренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка та психологія. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. – Вип. 47. – С. 18-23.
16. Лазаренко Н. І. Теоретико-методологічні засади підготовки фахівців в умовах сучасних трансформаційних змін / Н. І. Лазаренко // Actual question and problems of development of social sciences : Conference Proceedings. – Kielce: Holy Cross University. – P.172-175.
17. Любчак Л.В. Використання технології тренінгу в формуванні комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми / Зб. Наук. Пр. – Вип. 47. – Київ – Вінниця, 2017. – С.70-75.
18. Морозов А.В. Креативная педагогика и психология / А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский. – М. : Академический Проект, 2004. – 560 с.
19. Lazarenko N. I. Higher Education in Ukraine: Ensuring the Quality of Education / N. I. Lazarenko, V. V. Kaplinski // International Scientific-Practical Conference Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: Conference Proceedings, December 28-29, 2016. Kielce: Holy Cross University. – P.98-101.